

— SPIS TREŚCI —

1. GRAMATYKA I JEJ DZIAŁY	7
2. FONETYKA	8
O dźwiękach mowy, czyli głoskach	8
Jak powstają głoski?	8
Charakterystyka spółgłosek i samogłosek	10
Sylaba	15
Akcent	16
Intonacja	17
Różnice między mową a pismem	17
3. CZĘŚCI MOWY	19
Zasady podziału wyrazów na części mowy	19
Rzeczownik	20
Przymiotnik	22
Liczebnik	23
Czasownik	25
Przysłówek	30
Zaimek	31
Przyimek	33
Spójnik	33
Partykuła	34
Wykrzyknik	34
4. SŁOWOTWÓRSTWO	35
Wyrazy podstawowe i pochodne	35
Budowa słowotwórcza wyrazu	36
Rdzeń	37
W jaki sposób tworzymy nowe wyrazy?	38
Skrótowce	40
5. FLEKSJA	41

6. SKŁADNIA	42
Wypowiedzenie a zdanie	42
Zdania pojedyncze i złożone	43
Budowa zdania pojedynczego i jego rodzaje	44
Związki wyrazów w zdaniu pojedynczym	51
Zdania złożone podrzędnie i współrzędnie	52
Zdania podrzędne rozwijające	56
Zdania wielokrotnie złożone	57
7. SŁOWNICTWO	60
Związki frazeologiczne	61
8. NORMA JĘZYKOWA A BŁĄD JĘZYKOWY	63
Rodzaje błędów językowych	63
9. ORTOGRAFIA	65
10. INTERPUNKCJA	71
11. DYKTANDA	73
12. LITERATURA	96

■ AKCENT ZDANIOWY

Akcent w zdaniu zależy właściwie tylko od nas i od naszych intencji. Akcentujemy ten wyraz, który chcemy szczególnie podkreślić, np.:

***Mama** kupi zieloną sukienkę.* (podkreślamy, że to właśnie mama, a nie np. tata kupi)

*Mama **kupi** zieloną sukienkę.* (podkreślamy fakt kupna, kupi, a nie np. pożyczy)

*Mama kupi **zieloną** sukienkę.* (istotny jest kolor)

*Mama kupi zieloną **sukienkę**.* (istotne jest to, co kupi, sukienka, a nie spodnie czy bluzka).

— INTONACJA —

Intonacja również dotyczy wyrazów oraz zdań i jest zmianą wysokości tonu w ich obrębie. Intonacja jest ważna, ponieważ dzięki niej ukazujemy nasz stosunek do tego, co wypowiadamy, pokazujemy np. złość, radość, zaciekawienie, ironię.

Intonacja w zdaniach oznajmujących charakteryzuje się obniżeniem głosu na ostatniej sylabie, w pytających zaś – podniesieniem, w zdaniach wykrzyknikowych zazwyczaj opada.

W języku polskim intonacja ma charakter logiczny i emocjonalny.

— RÓŻNICE MIĘDZY MOWĄ A PISMEM —

Polska pisownia tylko w części opiera się na zasadzie fonetycznej, która głosi, że litery są odpowiednikami głosek. Wiemy już, że jedna głoska nie musi odpowiadać jednej literze. Łatwo też dostrzec, że nie zawsze głoska jest oznaczana przez tę samą literę (np. głoska *u* w wyrazach *ból* i *stuk*, głoska *ż* w wyrazach *żaba* i *rzeka*).

Wiele różnic między wymową a pisownią jest rezultatem tzw. **upodobnień głosek**.

■ 3. CZĘŚCI MOWY

— ZASADY PODZIAŁU WYRAZÓW NA CZĘŚCI MOWY

Tworzywem naszych wypowiedzi są wyrazy, będące elementami budowy zdania przystosowanymi do pełnienia w nim różnych funkcji. Wyrazy mające podobne, ogólne znaczenie i podobne właściwości gramatyczne łączymy w grupy zwane **częściami mowy**. Wyróżniamy następujące części mowy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, liczebniki, przysłówki, zaimki, przymyki, spółniki, wykrzykniki i partykuły.

■ CZĘŚCI MOWY ODMIENNE I NIEODMIENNE

Wśród części mowy możemy wyróżnić te, które zmieniają swoje formy w zdaniach, czyli odmieniają się oraz takie, które się nie odmieniają. Porównajmy zdania: *Obok biurka stała drewniana szafa. Obok drewnianej szafy stało biurko.* Zauważmy, że formy rzeczowników, przymiotników i czasowników zmieniły się (*biurka – biurko, szafa – szafy, drewniana – drewnianej, stała – stało*), są to więc wyrazy odmienne. Przyimek *obok* jednak nie zmienił swojej formy i jest to część mowy nieodmienna.

Części mowy **odmienne** to:

- rzeczowniki,
- czasowniki,
- przymiotniki,
- liczebniki (oprócz ułamkowych),
- zaimki (oprócz przysłownych).

Części mowy **nieodmienne** to:

- przysłówki,
- przymyki,
- spółniki,
- partykuły,
- wykrzykniki,
- zaimki przysłowne i liczebniki ułamkowe.

— PARTYKUŁA —

Partykuły to wyrazy niesamodzielne i nieodmienne, które można nazwać składnikiem dodatkowym zdania. Pełnią one ważną rolę komunikacyjną, modyfikując często sens całego zdania, wskazując na stosunek mówiącego do wypowiedzianych treści.

Do partykuł o **funkcji wzmacniającej** można zaliczyć: *-no, -że, -ż* np.:

*Chodź **no** do mnie!*

*Pisz**że** szybciej!*

*Ale**ż** ty pięknie rysujesz!*

Do partykuł o **funkcji modyfikującej znaczenie** należą:

- partykuła *czy*; za jej pomocą nadajemy zdaniu charakter pytania, np.:
*Czy już wróci**łeś**?*
- partykuła *-by*, która jest wykładnikiem trybu przypuszczającego, np.:
*Popływałab**ym** w taki upał!*
- partykuły *niech, niechaj, oby*, za pomocą których wyrażamy rozkaz lub życzenie, np.: *O**by** to była prawda! Nie**ch** Zośka do nas wpadnie!*
- partykuła *nie*, za pomocą której zaprzeczamy treści zdania lub wyrazu, np.: *N**ie** przyjdę!*

— WYKRZYKNIK —

Wykrzykniki to nieodmienne wyrazy, które nie wchodzą w związki składniowe z innymi wyrazami i stoją jakby poza zdaniem. Pełnią jednak w nim ważne funkcje. Mogą:

- wyrażać emocje mówiącego lub chęć zwrócenia uwagi odbiorcy, np.:
oj, ojej, ach, halo!, pst!, hej!
- naśladować odgłosy otaczającego świata, np.: *bzz, chłup, brzdęk, hau-hau.*

Zdarza się także wykrzyknik, który ma funkcję zdaniotwórczą i może samodzielnie stworzyć wypowiedzenie, zastępując czasownik, np.: *hop, bęc, chrup, cap;*

*No to ja **hop** na drugą stronę!*

4. SŁOWOTWÓRSTWO

— WYRAZY PODSTAWOWE I POCHODNE —

W naszym języku występuje wiele wyrazów, posługujemy się nimi w mowie lub piśmie. Łatwo zauważyć, że wyrazy tworzą **rodziny**, np.: *dom*, *domek*, *domowy*, *podomka*, *domownik*; *szkoła*, *szkółka*, *szkolny*, *przed-szkole*, *szkolnictwo* itp. O pokrewieństwie wyrazów należących do jednej rodziny świadczą dwie cechy:

- podobieństwo ich postaci, np.: *dom*, *domek*, *domowy*; *szkoła*, *szkółka*, *szkolnictwo*,
- podobieństwo podstawowego znaczenia, np.: *domek* to ‘mały dom’, *domowy* to ‘taki jak w domu’, *podomka* to ‘strój używany w domu’ (wszystkie wyrazy łączy wyraz *dom*); *szkółka* to ‘mała szkoła’, *szkolny* to ‘związany ze szkołą’, *przedszkole* to ‘instytucja, do której chodzimy przed szkołą’ itp. (wspólnym wyrazem jest wyraz *szkoła*).

Wyrazy wchodzące w skład rodziny wyrazowej nazywamy **wyrazami pokrewnymi**.

Jeżeli przyjrzymy się bliżej wzajemnemu stosunkowi między wyrazami pokrewnymi, stwierdzimy, że zawsze albo jakiś wyraz pochodzi od innego, albo przeciwnie – jest podstawą, na której opiera się inny wyraz. Można więc rozróżnić wyrazy podstawowe i pochodne.

Wyraz podstawowy – wyraz, od którego tworzy się inny wyraz, np.: *dziewczyzna* dla *dziewczynka*; *nauczyć* dla *nauczyciel*,

Wyraz pochodny – wyraz utworzony od innego wyrazu, np.: *kotek* od *kot*, *koparka* od *kopać*.

Zdarza się, że wyraz podstawowy jest zarazem wyrazem pochodnym. Na przykład wyraz *kotek* to wyraz pochodny (pochodzący od wyrazu *kot*), ale będący podstawą (czyli wyrazem podstawowym) dla wyrazu *koteczek*.

Istnieje jednak pewna grupa wyrazów, które nie pochodzą od innych i są wyłącznie wyrazami podstawowymi. Takie wyrazy nazywamy **wyrazami niepodzielnymi słotwórczo**, należą do nich na przykład wyrazy: *kot*,

■ PISOWNIA Ó ORAZ U

Ó piszemy:

- w zakończeniach: -ów, -ówka, -ówna (*zdrów, stalówka, Nowaków-na*) [wyjątki: *skuwka, zasuwka*]
- gdy wymienia się na: o, a lub e (*ósmo – osiem, siódmo – siedem*)

U piszemy:

- na końcu wyrazu (*umysłu, atomu, menu*)
- na początku wyrazu (*uczeń, ucieczka*) [wyjątki: *ósemka, ósemkowy, ósma, ósmoklasista, ósmy, ów, ówczesny, ówczynie, ówdzie*]
- w zakończeniach zdrobnień: -utki, -uchny, -uni, -usi, -uchna, -ulka, -unio, -uszek, -uś (*malutki, maluchny, maluni, malusi, babuchna, babulka, dziadunio, staruszek, tatuś*)
- w zakończeniach: -uję, -uje, -ują (*studiuję, studiuje, studiują*)

■ PISOWNIA RZ I Ż

RZ piszemy:

- gdy wymienia się na r (*starzec – stary*)
- po spółgłoskach: b, p, d, t, k, g, ch, j, w (*brzoza, przód, drzewo, trzeba, krzak, grzech, chrząszcz, wejście, wrzeczono*) [wyjątki: *pszenica, pszczoła, bukszpan, kształt, gęgozółka*]

Ż piszemy:

- gdy wymienia się na: g, dz, h, z, ż, s (*odważny – odwaga, mo-siężny – mosiądz, drużynowy – druh, wlaż – wlaż, wlaż – wlażyć, wyższy – wysoki*)
- po spółgłoskach: r, l, ł (*rżec, ulżyć, lże*)

■ PISOWNIA CH I H

CH piszemy:

- na końcu wyrazów (*strach*) [wyjątki: *druh, Boh*]
- po spółgłosce s (*schówek*)
- gdy wymienia się na sz (*mucha – muszka*)

11. DYKTANDA

UKOCHANE MISIE

Popularne misie rozpoczęły swój triumfalny pochód przez kontynenty w tysiąc dziewięćset drugim roku. Historia przekazuje, że wówczas na polowaniu na grubego zwierza ówczesny prezydent Stanów Zjednoczonych sprzeciwił się bezlitosnemu uśmierceni uroczego, małego niedźwiadka. Świadkiem wypadku był właściciel sklepu z zabawkami, który bez zwłoki zaczął sprzedawać pluszowe misie. Natychmiast wykupiono wszystkie niedźwiadki z brązowego i beżowego pluszu z ruchomymi nóżkami i oczkami z guziczków. Zwrócono się do prezydenta z nadzwyczajną prośbą. Otóż uważano, że dobrze byłoby, gdyby miś na pamiątkę zdarzenia przyjął imię Teddy. Odtąd to imię w USA stało się regułą. W Europie Zachodniej misie nazywano też Rupert lub Kubuś Puchatek. Przez stulecie przytulały je z upodobaniem nie tylko dziewczynki, lecz również chłopcy.

Początkowo misie miały łapki przymocowane do tułowia przy pomocy guzików, a nos ze skórki lub z drzewa. Niektórym niedźwiadkom zamontowano wewnątrz korpusu urządzenie imitujące dźwięk przypominający pomruk. Mruczały tak przy odwróceniu na brzuszek.

W Wielkiej Brytanii dużo londyńskich i małomiasteczkowych sklepów sprzedaje misie. Półki od posadzki aż do sufitu zajmują te przemile zabawki. Najdroższe są autentyki sprzed dziesięcioleci. Ich ceny dochodzą nieraz do kilkuset funtów.

W Polsce funkcjonuje Muzeum Zabawkarstwa w Kielcach. Tu możesz ujrzeć niedźwiadki w różnych pozach. Przyjedź, a obejrzysz duże i małe misie siedzące nieruchomo przy filiżance herbaty, z oklapniętym uchem i przyglądające się uważnie przechodzącym ludziom.

ŚWIAT ZABAWEK

Współcześnie używanie tworzyw sztucznych nie jest niezbędne do produkcji zabawek, jak jeszcze sześć lat wcześniej. Te plastikowe cudenka, niegdyś niezwykle kosztowne, nie są już przywilejem najbogatszych ma-